A rendszerváltás fantomja

Kulin Ferenc: *Paktum-fantom*, Veritas–Magyar Napló Kiadó, 2016.

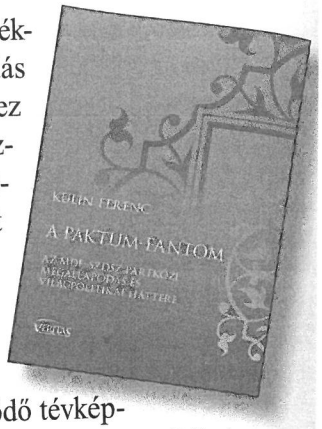

Bő negyedszázad telt el a rendszerváltozás óta, amelyet sokan csalódásként, kihagyott lehetőségként éltek meg, s a kudarcért az akkori felelős politikai aktorokat kárhoztatják. A méltányos megítéléshez azonban számításba kell venni a korabeli körülményeket is, amelyek kényszerítő vagy erősen befolyásoló tényezőkként jelentősen behatárolták a kormányzati felelősséget vállaló politikusok mozgásterét. A rendszerváltást felvezető-előkészítő értelmiségi vitákban megfogalmazott elképzelések és programok megvalósítását nemcsak a fizetésképtelenséggel fenyegető, fedezetlen államadósság és a gyorsan változó világpolitikai viszonyok gátolták. Egyidejűleg hiányzott az apparátus és a biztonsági szervek megbízhatósága (taxisblokád), a politikai partnerek együttműködési hajlandósága vagy néha akár csak jogkövető magatartása (a köztársasági elnök sorozatos alkotmányszegései), valamint a közösségi-nemzeti értékek és érdekek iránti érzéketlenségre, materializmusra nevelt, depolitizált társadalom támogatása. Az új politikai vezetést nagymértékű bizalmatlanság övezte, amelyet a „hatalomhoz" ellenségesen viszonyuló sajtó még tovább fokozott. Az ily módon izolált kormányzat Antall szavai szerint „tudta, hogy mit kellene tennie, és tette azt, amit lehet".

Sokak szemében a paktumként elhíresült, MDF és SZDSZ közötti pártközi megállapodás mintegy a szimbólumává vált a megalkuvásnak, a rendszerváltáshoz fűzött remények és álmok elárulásának és feladásának. Holott a nevezett egyezmény csak egyszeri korrekcióját jelentette az NKA-tárgyalások során kimunkált alkotmányos felállásnak, hozzáigazítva azt a megváltozott körülményekhez. 1989-ben még úgy tűnt, a kommunisták többséget szereznek majd az új parlamentben is, ezért a törvények széles körét kétharmados támogatáshoz kötötték a tárgyaló felek, hogy az ellenzéki pártoknak is legyen befolyása – ezt az átmenetinek szánt konstrukciót kellett kiigazítani az ország kormányozhatóságának érdekében '90-ben. Az alternatíva talán csak a nagykoalíció lehetett volna, de a mély elvi ellentétek miatt egy MDF–SZDSZ kormány aligha bizonyult volna működőképesnek és maradhatott volna fenn sokáig.

Az irodalomtörténészként, politikusként és szerkesztőként egyaránt ismert Kulin Ferenc *Paktum-fantom* címmel kiadott füzete mellékletként tartalmazza a megállapodás teljes facsimile változatát; mindez és a cím azonban kissé megtévesztő annyiban, hogy maga a főszöveg alig foglalkozik e konkrét történelmi dokumentum részleteivel. Ehelyett a szerző olyan esszészerű tanulmányt ad közre, amely a „paktumhoz" és általában a rendszerváltáshoz fűződő tévképzeteket veszi górcső alá a kortárs tanú és politikai szereplő tapasztalataival felvértezve, de elemzői igénnyel, távolságtartással és szemlélettel. Rámutat, hogy a folyamat lényege nem a kommunizmussal vívott küzdelem volt, hiszen a fő frontvonal már '89-ben is az MDF-ben és SZDSZ-ben testet öltő két új irányvonal között húzódott. Szerzőnk szerint szintén téves azonban ezt a népiek és urbánusok vitájával azonosítani, annak új szakaszaként értelmezni. Kétségtelen, hogy az értelmiség megosztása érdekében a Kádár-rendszer rájátszott a korábbi korszak eszmei ellentétére, amely így tovább élt, és a későbbiekben is hatott. E vita kelléktárát előszeretettel használták ideológiai fegyverként a rendszerváltó pártok is. Mindez azonban inkább csak csomagolás volt az értelmiségi érdekharcok „megideologizálására", s a viszály társadalmi alapja és visszhangja is egy másik megosztottságnak és kádári örökségnek volt köszönhető: annak, hogy az az egyéni, önkizsákmányoló „boldogulásra", közösség iránti közömbösségre szocializált, majd a rendszerváltás után deklasszálódó „félpolgári" réteg, amelyet Tellér Gyula szociológus olyan plasztikusan jellemzett, ellentétbe került azzal a – korábbi technokrata – újgazdag elittel, amely, miután kapcsolatait és hatalmát sikeresen átmentette az új rendszerbe, az 1989-et követő időszak egyik fő haszonélvezőjévé vált.

Kulin kifejti, hogy az említett látványos, a köztudatot a felszínen meghatározó viták mellett mélyáramlatként jelentős hatást gyakorolt a rendszerváltás gyakorlati kifutására a világpolitikai folyamatok alakulása is: a nagyhatalmak befolyása, a tőlük remélt, illetve általuk beígért támogatások elmaradása. Az Egyesült Államokkal a '80-as évek során kibontakozó kapcsolat és a Bush alelnök 1983-as látogatásán elhangzottak alapján Magyarország jelentős anyagi forrásokra (egyfajta új Marshall-segélyre) számított a későbbi elnöktől. Erre nemcsak az USA sokszoros erkölcsi adóssága (Kossuth elmaradt támogatása

1852-ben, a wilsoni elvek feladása Trianonban, a jaltai felosztás, az '56-os cserbenhagyás) szolgált volna alapul, hanem a szabad világ vezetőjének elkötelezettsége is a demokratikus átalakulás kibontakoztatása, illetve az azzal összefüggő átmeneti nehézségek enyhítése iránt, valamint gyakorlati-stratégiai haszna a keleti blokk megbontása és a Szovjetunió érdekszférájának gyengítése révén. A '90-es évek elejére azonban a kontextus radikálisan megváltozott a szovjet enyhüléssel és összeomlással, az első iraki háborúra forduló figyelemmel. A kialakuló új helyzetben a rendszerváltó magyar kormányzat a biztató szavakon túl csupán jelképes anyagi segítséget (főleg kölcsönt) és neoliberális gazdaságpolitikai tanácsokat kaphatott. (Érdekes adalék: a kormánynak követnie kellett az arra vonatkozó amerikai „ajánlást", hogy hagyjon fel az olajár alacsonyan tartására irányuló erőfeszítéseivel. Ez közvetve hozzájárulhatott a taxisblokádba torkolló krízis kialakulásához is.)

A közelebbi és hagyományos külpolitikai partnernek számító németek által nyújtott támogatás sem alakult az elképzelések szerint. Bár Kohl kancellár és Antall között szívélyes és baráti kapcsolat alakult ki, ez kevésbé érvényesült a szabaddemokraták (FDP) által vezetett német külügy gyakorlati munkájában. Az együttműködést nemcsak a magyar átmenet belső feszültsége iránti érzéketlenség (a németek jó kapcsolatokat ápoltak a reformszocialista nómenklatúrával, s ennek folytonosságára építettek a rendszerváltás után is, kényelmetlen helyzetbe hozva az elitváltásra törekvő magyar kormányt) hátráltatta, hanem egy új feszültségforrás kialakulása is: a német egység kérdése. Ebben eltértek ugyanis az amerikai és a német érdekek, s mindketten próbálták Magyarországot a saját irányvonaluk szerint befolyásolni. Az NSZK igyekezett feleleveníteni hagyományos keleti kapcsolatait és bázisát, miközben az USA egy egységes, atlanti orientációjú visegrádi blokk kialakításában volt érdekelt, mintegy ellensúlyt képezve az egységesülő Németországgal szemben, és geopolitikai éket verve Nyugat-Európa és Oroszország közé. Magyarország saját érdekei és gazdasági kényszerhelyzete folytán nem kötelezhette el magát egyik törekvés mellett sem. Ennek következtében sem az amerikaiakkal, sem a németekkel nem került konfliktusba (ami pozitívumként értékelhető), ugyanakkor egyikőjük részéről sem számíthatott feltétlen bizalomra és támogatásra (ami viszont egyértelmű hátránynak bizonyult).

Mindezen háttérfolyamatok jelentősen beszűkítették az első szabadon választott kormány lehetőségeit. Kulin hangsúlyozza azonban, hogy a kezdeti rendszerváltó álmok feladására már jóval a Paktum megkötése előtt sor került. Az MDF '89. októberi irányváltása az eredeti lakitelki programot (semlegesség elve, harmadikutas gazdaságpolitika, együttműködés a népi baloldallal) Antall irányelveivel cserélte fel (euroatlanti integráció, szociális piacgazdaság, koalíció keresése a kisgazdákkal és kereszténydemokratákkal), alkalmazkodva a gyorsan változó külső körülményekhez. Ez szükséges váltás volt – ha az új programmal Antall saját szavai szerint kamikázekormányzásra vállalkozott, az eredeti elvekhez való ragaszkodás harakirivel ért volna fel. Utólag látható azonban, hogy az adott helyzetben még a módosított célkitűzés is naivnak és illuzórikusnak bizonyult. Az egypólusú világrend („a történelem vége") és a washingtoni konszenzus (privatizáció, dereguláció) korában csak a felpörgő globalizációba való félperifériás betagozódásnak, a vadkapitalista kvázi-gyarmatosításnak és a liberális eszmei hegemóniának volt realitása. A szociális piacgazdaság rendszere a kommunizmus támasztotta verseny által kikényszerített válasz és alkalmi engedmény volt a kapitalizmus részéről, amelyre a kommunista alternatíva bukása utáni monopolhelyzetben már nincs tovább szükség. A hirtelen kinyílt világ új folyamatai sokkszerűen érték Magyarországot; örvényeinek a szellemileg és anyagilag is kizsigerelt magyar társadalom fix fogódzó híján nem állhatott ellen. Kulin erre is reflektál, de némileg adós marad annak bemutatásával, hogy a kortársak mennyiben voltak mindezek tudatában.

Epilógusában tágabb történelmi perspektívába helyezi el a tárgyalt korszakot, legalább a felvilágosodás óta tartó, illetve azóta felgyorsuló folyamatként írva le azt a civilizációs megatrendet, ahogyan a magát liberálisnak és progresszívnek tartó, de a diverzitást felszámoló, univerzalista globalitás visszaszorítja a hagyományaihoz és egyedi értékeihez ragaszkodó, konzervatív lokalitást. A magyar rendszerváltás epizódja jól illeszkedik ebbe a narratívába, bár a 2008-as gazdasági világválsággal láthatóvá vált az egyszokású rend törékenysége és fenntarthatatlansága, némileg újra teret adva ellenirányú mozgásoknak is. Kulin Ferenc alapos, tényszerű munkája ezért nemcsak a múlt, de a jelen és a közeljövő megértését is szolgálja.

Rostás István